

*Sz. Kármán Judit**

SAR SI VON?*

A HAZAI CIGÁNY ÉRTELMISSÉG HELYZETE EGY NEM REPRESENTATÍV KUTATÁS TÜKRÉBEN

A hazai cigányság az elmúlt évtizedekben egyre öntudatosabbá vált, a rendszerváltás óta mind több cigány származású fiatal és kevésbé fiatal tanul felsőoktatási intézményeinkben. A többségi társadalom tagjaival ellentétben azonban az ő útjuk a diploma megszerzéséig jóval göröngyösebb, s lényegesen hosszabb. Kutatásomban arra kerestem a választ, hogy társadalmunk e stigmatizált, kisebbségi sorsban élő népének milyen lehetősége van az értelmiségi létbe való felemelkedésre, s mekkora „árat” kell ezért fizetnie. Vizsgáltam, hogy válaszadóimat kik motiválták a tanulásra, cigány, illetve nem cigány környezetük miképp fogadta kiemelkedésüket, változott-e velük szemben a többségi társadalom magatartása, elszakadtak-e, s milyen mértékben gyökereiktől, s működik-e még a hagyományos, megtartó rokonkapcsolati rendszer. Helyzetüket és mentális állapotukat zárt és nyitott kérdéseket tartalmazó, általam készített kérdőívvel, valamint hazai és nemzetközi felmérésekben egyaránt használatos mentális állapotmérő skálákkal, tesztekkel mértem.

Kulcsszavak: cigány kisebbség, többségi társadalom, értelmiség, mentális állapot

A CIGÁNY ÉRTELMISSÉG

A cigány értelmiség kutatásának során ugyanabba a falba ütközik a kutató, mint amibe a cigányság történelmét feltárni, tanulmányozni kívánó szakember. A vizsgálódást ugyanis két tényező is nehezíti: egyrészt a cigányság sajátos életmódja miatt nem alakult ki saját írásbeliségük, s nem jegyezték fel történelmüket, másrészt a hegei történetfilozófia hatására a cigányság történelmét – mint nem államalapító nép történetét – a történészek nem is tartották méltónak arra, hogy lejegyezzék. Csupán a 20. században indultak szerteágazó kutatások az etnográfia, zenetudomány, kulturális antropológia, szociológia területén. Ennek következtében a cigány értelmiség kialakulásáról, szerveződéséről is keveset tudtunk.

* Sz. Kármán Judit
Xport Mentálhigiénés és Kommunikációs Bt.
1141 Budapest, Negyed u. 24.
E-mail: szabo@ahbrt.hu

** Ők hogy vannak? (lovári nyelven)

Az bizonyos, hogy a 18. században már egyre több, külföldön tanult, magasan képzett zenész képviselte a cigány értelmiséget (Sárosi 1971). A 19. században feljegyzések készültek cigány származású írókról, költőkről, de munkáik nem maradtak ránk (Kemény 2000).

Az 1893-as országos cigányösszeírásban az alábbi megállapítás található: „Mindenekelőtt feltűnő az értelmiség csekély száma, amely semmi arányban sem áll azzal az értelmességgel, mellyel a cigányok jó része bír” (Hermann 1895).

A cigány értelmiség szerveződésének kezdete az 1970-es évek elejére tehető, s Lakatos Menyhért, Choli Daróczi József, Péli Tamás, Daróczi Ágnes és Kovács József nevéhez köthető. Munkásszállásokon népművelőként, klubvezetőként vállaltak állást, együtteseket hoztak létre a cigány hagyományok, értékek ápolására. Kiállításokat szerveztek, egyre több cigány szerző verseskötete, regénye jelent meg, s kiadták az első cigány újságokat. A nyolcvanas, kilencvenes években mind több szervezetet, alapítványt alapítottak a cigány értékek megmentésére, a cigányság jogainak képviselésére, a tehetséges, tanulni vágyó cigány fiatalok támogatására.

A cigány értelmiség képzése

A rendszerváltás óta eltelt időszakban egyre több cigány fiatal tanul felsőoktatási intézményekben, s szerez gyakran nem egy, hanem több diplomát is.

Míg 1971-ben az ország cigány lakosságának 87%-a nem rendelkezett általános iskolai végzettséggel, 1993-ra már 46%-uk elvégezte a nyolc általánost. Az 1996/1997-es tanévben a felsőoktatásban tanuló cigány hallgatók száma mindössze 0,22 ezrelék volt. 2003-as felmérések szerint a 200 ezer főnyi nappali tagozatos diák 1,2%-a, az esti és levelező tagozatosok 2,5%-a vallotta magát cigánynak, s ez több mint kétszerese az eddig ismert számadatoknak (Zsuppán 2003). A kedvező tendenciát az is mutatja, hogy a cigány diákok között nyolcszor több az elsős, mint az ötödéves.

A végzett diplomások egy jelentős része hajlik az asszimilációra, a teljes beolvadásra, etnikai identitásuk feladására. Egy másik, polgárosodó rétegük azonban az integráció útját választja, nem adja fel identitását, cigányságában értéket lát. Ők azok, akik részt vesznek a civil önszerveződésben is, művészi, irodalmi munkájuk, oktatói, jogi, közgazdasági, orvosi, kutatói tevékenységük mellett közéleti szerepet is vállalnak.

A KUTATÁS CÉLJAI, MÓDSZERTANA

Kutatásom célja, hipotéziseim

Kutatásomban arra kerestem a választ, hogy a cigányságnak, társadalmunk e stigmatizált, kisebbségi sorsban élő népének milyen lehetősége van az értelmiségi létbe való felemelkedésre, s mekkora „árat” kell ezért fizetnie. Vizsgáltam, hogy válaszadóimat kik motiválták a tanulásra, cigány, illetve nem cigány környezetük miképp fogadta kiemelkedésüket, változott-e velük szemben a többségi társadalom magatartása, s működik-e még a hagyományos, megtartó rokon kapcsolati rendszer.

Feltételeztem

- az értelmiségivé válás útján egy külső segítő szerepét;
- az értelmiségivé válásért – erősen előítéletes társadalmunkban – a cigányságnak súlyos árat kell fizetni, és az így kialakuló mentális állapotváltozások mérhetőek lesznek;
- a diploma megszerzése után az érvényesülés, munkalehetőség miatt a fiatalok messzire költöznek szüleiktől, ezért a hagyományos közösség nyújtotta védőháló hiányzik az értelmiségivé vált cigány emberek életéből;
- a társas támogatottság hiánya kedvezőtlenebb mentális állapotot eredményez;
- az alapítványi, egyesületi munka énvédőként működhet az értelmiségi cigány emberek életében, ezért azt vártam, hogy a különféle szervezetekben tevékenykedő válaszadók mentális értékei jobbak lesznek;
- élve a nyitott kérdések adta lehetőségekkel, a válaszadók kifejtik gondolataikat, érzéseiket (pl. az őket ért diszkriminációval, munkahelyi nehézségekkel, elvárt segítségekkel stb. kapcsolatban).

Kutatási minta, kutatási módszerem

A hazai cigányság száma 500-600 ezer, ezen belül azonban az értelmiség körébe tartozók számáról még becslésekkel sem rendelkezünk. Ily módon reprezentatív mintáról e kutatás esetében szó sem lehetett.

Értelmiségi meghatározásomban a Kardos-féle értelmezést használom, e szerint értelmiségi az iskolázott (felsőfokú végzettséggel rendelkező) ember (Kardos 1992).

A „ki a cigány?“, illetve „ki a cigány értelmiségi?“, azaz kikre irányul a kutatás, válasza egyértelmű: az kerülhetett be a mintába, aki magát cigánynak vallja, s felsőfokú végzettséggel rendelkezik.

Ennek megfelelően ún. „hólabda-módszerrel“ jutottam el a válaszadókhoz. 2004 februárjában és márciusában 60 kérdőívet osztottam szét, s 51 értékelhetőt kaptam vissza. Az első kérdőív-kitöltők a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának posztgraduális képzésén részt vevő romológia szakos hallgatói, illetve a tanszék cigány származású oktatói, munkatársai voltak. Tőlük újabb rokon, ismerős, barát (cigány és értelmiségi) elérhetőségét kaptam meg, akiket felkeresve ismét kaptam címeket, telefonszámokat, neveket.

Fontosnak tartottam a személyes kapcsolat kiépítését, ezért a válaszadók többségével személyesen is találkoztam.

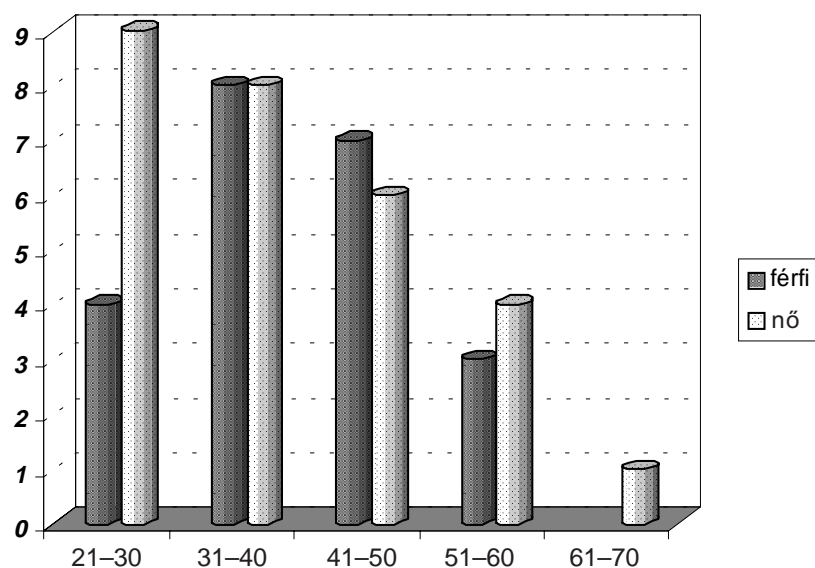
Kutatásomat egy általam összeállított kérdőívvel s négy, mentális állapot mérésére használatos pszichológiai teszttel, skálával végeztem. Az általam összeállított kérdőív 31 kérdést tartalmaz, melyekből 13 zárt, 11 nyitott, 7 pedig zárt kérdéssel kombinált nyitott kérdés. A zárt kérdések a szociológiai háttérváltozókra irányulnak (nem, életkor, lakóhely, családi állapot, életkörülmény, születési hely és jelenlegi lakóhely közötti távolság, egészségi állapot, káros szenvedélyek, sportolás, családi, rokon, baráti kapcsolatok intenzitása, találkozások gyakorisága, civil szervezetben, egyesületben való aktivitás, elégedettség skála). A kombinált megoldást általában kapcsolatok minősítésének kifejtésére (pl. munkahelyi), s egyértelműen megválaszolható, de bővebben leírva árnyaltabb választ biztosító kérdéseknél alkalmaztam (pl. a kisebbségi létből fakadó hátrányok, küldetéstudat leírása). A nyitott kérdéseket az általam leginkább preferált kérdések körére hagytam; az értelmiségivé válás motivációira, a cigány és a nem cigány környezet reakcióira.

A mentális státus felméréséhez a következő skálákat használtam:

1. *Beck-féle depresszió skála (BDI)*, melynek Kopp Mária és Skrabski Árpád által kifejlesztett rövidített változatát használtam (Kopp és Skrabski 1995).
2. *Crumbaugh & Maholick (1964) életcél-kérdőív* rövidített változata (Kopp és Skrabski 1995): általánosan használt mentális állapotmérő kérdőív.
3. *Juhász-féle neurózis pontozó skála* (Juhász és mtsai 1978) a neurózis tüneti vizsgálatára.
4. *Cadwell-féle szociális támogatás kérdőív* Kopp és Skrabski által hazai viszonyokra adaptált változata (Kopp és Skrabski 1995).

EREDMÉNYEK

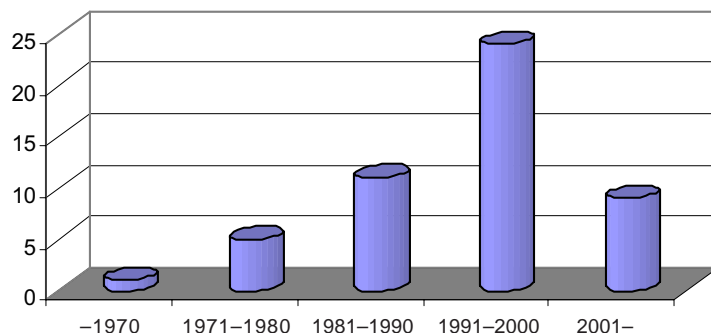
A kutatásban részt vevő diplomások közül 29 nő, 22 férfi, az átlagéletkor 40 év. A nem szerinti megoszlás azt mutatja, hogy a fiatalabb és az idősebb korosztályban lényegesen több a nő, a középkorúak között pedig kis mértékben a férfiak felülreprezentáltak (1. ábra). (Egy női válaszadó nem adta meg az életkorát.)

1. ábra. Életkor és nem szerinti megoszlás a mintában

Családi állapotukat tekintve házasságban él a férfiak és a nők fele, s gyakorlatilag egyforma az elváltak aránya is. Míg a férfiak 36%-a él egyedül, a nőknél csupán 21% ez az arány, s 14%-uk élettársi kapcsolatban él. A férfiak közül senki nem jelzett házasság nélküli együttélést. A településnagyság és a családi állapot közötti viszonyt vizsgálva leginkább feltűnő, hogy a falun élő nők mind házasok, míg az élettársi kapcsolatot választók kizárólag a fővárosban élnek. Az első diplomát túlnyomó többségük a rendszerváltás után szerezte (2. ábra; két fő nem adta meg diplomaszerezési életkorát).

Az első diploma megszerzésekor betöltött életkor jelentősen eltér a nem cigány fiatalok diplomaszerezési életkorától (1. táblázat).

2. ábra. A mintában szereplők diplomaszerzésének időpontja

Az adatokból következtetni lehet arra, hogy a mintában szereplő diplomások nem egyenes ívű tanulmányi pályát futottak be, hanem „kerülő” úton jutottak el az egyetemekre, főiskolákra, munka, sok esetben már család mellett végezték tanulmányaikat

A kérdőívre válaszolók lakóhely szerinti megoszlása: 33%-uk a fővárosban lakik, 29% nagyvárosi, 22% kisvárosi, 16%-uk pedig falun él.

Arra a kérdésre, hogy rajtuk kívül van-e más diplomás is a családban, 69% válaszolt igennel. Az „igen” válaszokat (n = 35) megvizsgálva – hiszen azt is kértem, jelöljék „ki” a diplomást – az alábbi eredményt kaptam (a válaszadók több diplomást is megjelölhettek):

- családjuk felmenő ágában ketten jelöltek diplomás szülőt (mindkét esetben az apát), ketten pedig nagynénit, nagybácsit;
- oldalági rokonságban 30-an jeleztek felsőfokú végzettséggel rendelkező rokont: négyen feleséget, férjet; huszonöten testvért, unokatestvért, sógort;

1. táblázat. Az első diploma megszerzésekor betöltött életkor a minta szereplői között

Az első diploma megszerzésekor betöltött életkor	A diplomázottak száma és aránya (n = 49)
19-22 év	11 (22%)
23-26 év	13 (27%)
27-30 év	7 (14%)
31-34 év	5 (10%)
35-38 év	6 (12%)
39-42 év	4 (8%)
43-46 év	2 (4%)
48 év	1 (2%)

– lemenő ágban 3 válaszadó jelzett saját diplomás gyermeket.

A kapott eredmények azt mutatják, hogy a mintában szereplők első generációs értelmiségiek, hiszen csak a minta két tagja rendelkezik diplomás szülővel.

E két – már második generációs értelmiségi – válaszadó adatait elemezve azt találtam, hogy mindkettő fiatal (27, illetve 30 éves), egyedülálló nő, a fővárosban élnek, szüleik is itt laknak. Mért mentális státusuk alapján mentálisan egészségesek, kiegyensúlyozottak, pozitív életcéllal, nagy társas, szociális támogatottsággal rendelkeznek, kisebbségi létükből hátrányt nem tapasztaltak, a cigányság felé küldetéstudatot éreznek. Egyikük intézményvezető, másik média-szakember.

Életkörülményeit a válaszadók ($n = 50$; egy személy nem válaszolt a kérdésre) többsége átlagosnak ítélte, 4%-uk átlag feletti, 8%-uk pedig átlag alatti körülményeket jelzett. A helyzetét átlag felettinek minősítő két válaszadó közül az egyik a mintában szereplő legidősebb tag: 70 éves, fővárosi, házasságban élő, nyugdíjas tanárnő. A másik, átlagon felüli körülményekkel rendelkező: 49 éves, házas, nagyvárosban élő férfi. Végzettségét, foglalkozását nem adta meg. Első diplomáját az átlaghoz hasonlóan, aránylag későn, 30 éves korában szerezte meg. Az átlag alatti életkörülményeket jelölő négy diplomás közül 1 nő, 3 férfi. Egy férfi falun él, egyedülálló, még agrármérnökként dolgozik, de válaszaiból a munkanélküliségtől való félelme olvasható ki. A többi válaszadó pedagógus végzettségű, s mindhárman messze költöztek a szülőhelyüktől.

A szülőhely és a jelenlegi lakóhely közötti távolságot azért vizsgáltam, mert feltételeztem, hogy aki messzire költözik a szülőhelyétől, az a családi-rokoni kapcsolatait nehezebben tudja ápolni, emiatt kevésbé vagy egyáltalán nem részesül a közösség támogató, védelmet nyújtó erejében. A kérdőívet kitöltők nagyfokú mobilitását mutatja, hogy 65 százalékuknál a szülőhely és a jelenlegi lakóhely nem egyezik. A messzire költözők aránya 40%. A legnagyobb mozgás a főváros felé irányul; a messzire költözők 60%-a Budapestet választja lakóhelyül, s az összes elköltözött között is 39% a fővárosban letelepülők aránya. Szülőhelyéhez közel lakik a válaszadók 25%-a, s nem költözött el 35%. A mintában a két nem „vándorlási” magatartása nagy különbséget mutat, amint az a 2. táblázatból leolvasható.

2. táblázat. Szülőhely és jelenlegi lakóhely közötti távolság a vizsgált mintában

Nem	Nincs távolság	Szüleihez közel költözött	Messzire költözött
Nő (n = 29)	15 (52%)	6 (21%)	8 (28%)
Férfi (n = 22)	3 (14%)	7 (32%)	12 (55%)
Összes (n = 51)	18 (35%)	13 (25%)	20 (40%)

A nők 52%-a nem költözött el szülőhelyéről, s az elköltözők 21%-a is közeli településen lakik. Ezzel szemben a férfiak 55%-a messzire költözött, s csupán 14%-uk él ott, ahol született.

Az egészségi állapot önminősítése igen fontos, hiszen minden szűrővizsgálatnál pontosabb előrejelzője a halálozásnak (Skrabski és mtsai 2004). A vizsgált minta 63%-a átlagosnak, 20%-a kiválónak, 17%-uk pedig rossznak ítélte egészségi állapotát. A magukat átlagos egészségi állapotúnak minősítők közül azonban sokan jelezték, hogy krónikus, illetve egyéb betegségük, magas vérnyomásuk, vércukor-problémájuk van. A felsorolt panaszokat is figyelembe véve így már a válaszadók 39%-a tekinthető betegnek. (Elgondolkodtató, vajon miért ítélik e komoly betegségek fennállása mellett is átlagosnak az egészségi állapotukat a válaszolók?)

Szembetűnő különbséget találtam a két nem egészségi állapota között: a megromlott egészségi állapotúak 74%-a nő, a kiváló egészségnek örvendő (magukat annak minősítők) 80%-a pedig férfi! (Meg kell jegyezni, hogy a kutatásba bekerült mindkét nem átlagéletkora – teljesen véletlenszerűen – 40 év.)

A káros szenvedélyek tekintetében az alacsony alkoholfogyasztás – ami a cigányságra általánosan is jellemző – a vizsgált mintámban is beigazolódott: az 51 válaszadó 22%-a absztinens, soha nem fogyaszt alkoholt, 69% csak ritkán, mindössze 19%-uk hetente, s 4% naponta iszik szeszes italt. A dohányzás terén rosszabb az arány: 47% dohányzik, s ezen belül 20%-uk erős dohányos.

A rendszeres testedzés, sportolás igen ritka (4%), s heti 1-2 alkalommal is csak a válaszadók 14%-a mozog.

A családi kapcsolatok intenzitásának mérése azt mutatta, hogy egy kivétellel minden válaszadó ápolja a kapcsolatot családjával, viszont rokonnal már csak 64%-uk. A messzire költözöttek 47%-a, a helyben, illetve a szülőhelyhez közel élőknek pedig 32%-a nem tartja a rokonaival a kapcsolatot. A kapcsolattartás leggyakoribb formája a napi találkozás, valamint a hétvégi látogatás. Egyetlen személyt találtam a mintában, aki mind rokonaival, mind szűkebb családjával megszakította a kapcsolatát.

Munkahelyi kapcsolataikat a válaszadók 70%-a jónak, ezen kívül 15%-uk nagyon jónak minősítette. Ezt a képet azonban befolyásolja az is, hogy

a megkérdezettek jelentős része cigány alapítványnál, cigány iskolában, cigány újságnál, cigány önkormányzatnál dolgozik, cigány munkatársaktól körülvéve. Nem egy esetben a válaszadók maguk az igazgatók, munkahelyi vezetők voltak.

A rossz (11%) és nagyon rossz (4%) munkahelyi kapcsolatot jelzők közül néhányan röviden leírták rossz közérzetük okát:

- „kirekesztés miatt” (36 éves, nagyvárosi diplomás férfi)
- „félnek tőlem, nem értenek” (36 éves falusi tanár)
- „a körülmények miatt” (30 éves fővárosi újságíró)
- „2 éve hátrányos megkülönböztetés ér” (55 éves falusi tanítónő)
- „munkahelyemen hátrányosan megkülönböztetnek” (35 éves fővárosi pedagógusnő).

Baráti kapcsolatok fenntartását a többség fontosnak tartja, a válaszadóknak csak 8%-a nem ápol barátságot. A barátok számát néhányan nem számmal jelezték, hanem a „sok” szóval írták le. Általában 0–5, illetve 10–20 számhatárok közötti számokat adtak meg, s volt, aki 180-at, illetve 42-t jelzett. A barátok számára vonatkozó kérdésre csak 42-en írtak számot, ezt elemezve nem találtam lényeges különbséget a szülőhelyén, illetve ahhoz közelben élők és a messzire költözöttek barátainak száma között. Az átlagos „barátszám” 8,25, illetve 8,52.

Civil szervezetnek, egyesületnek, alapítványnak a válaszoló cigány értelmiség 70%-a tagja.

A hátrányos megkülönböztetés múltbeli vizsgálata azt mutatja, hogy 31-en (61%) átéltek kisebbségükből fakadó megkülönböztetett bánásmódot, 39%-uk viszont nem tapasztalt diszkriminációt.

Az őket ért hátrányos megkülönböztetést legtöbben csak jelölik, kimagaslóan sok az egyszavas, egy-két szavas válasz, pl. „iskola, szerelem, munkahely”, „szidtak”, „kiközösítés”, „gúnyoltak”, „a boltban”, „gyerekcsúfolás”.

Akik bővebben válaszoltak, az alábbiakat írták:

- „munkahelykeresés, vezetőválasztás idején hátrányosan kezeltek”
- „jogaimban korlátoztak”
- „nem engedtek be szórakozóhelyekre”
- „jól tanít, de miért nem változtat a nevén”
- „lekezelő bánásmód, pl. orvosi rendelőben”
- „kiközösítés gimnáziumban, később munkahelyen”
- „gazdasági és társadalmi előítélet”
- „iskolában a tanár negatívan megkülönböztetett”
- „általános iskolában osztálytársaim és iskolatársaim naponta csúfoltak származásom miatt”

- „nőgyógyászati vizsgálaton lekezelő bánásmód, sértő hang, nem alapos vizsgálat, aminek eredménye súlyos szövődmény lett”
- „közértben biztonsági őr kísért feltűnő távolságból”
- „munkahelyi jutalmat nem kaptam”
- „vezetőválasztásnál, bár én voltam az esélyes, nem engem választottak”
- „át akartak verni”
- „éreztték velem: nehogy már egy cigány mondja meg....”
- „a buszon nem ültek mellém”

Azok közül, akik hátrányos megkülönböztetést nem tapasztaltak, néhányan megjegyezték, hogy valószínűleg azért nem éri őket előítéletes bánásmód, mert nem viselnek kifejezett rasszjegyeket.

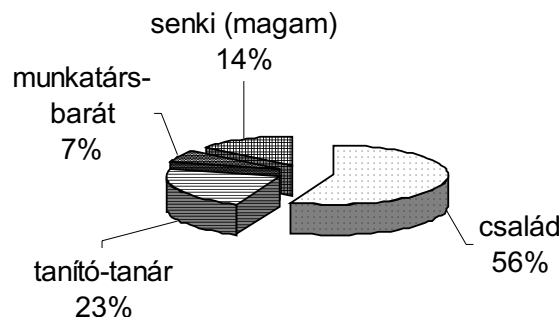
A környezetük jelenlegi hátrányos megkülönböztető magatartására kérdezve, lényegesen változott az arány. Ma hátrányt tapasztal kisebbségi léte miatt a válaszadók 44%-a, 56%-uk semmiféle megkülönböztetést nem érez (3. táblázat).

3. táblázat. A megkülönböztetés alakulása a múltban és a jelenben

	A múltban (n = 51)	A jelenben (n = 50)
Hátrányos megkülönböztetést tapasztalt	31 (61%)	22 (44%)
Hátrányos megkülönböztetést nem tapasztalt	20 (39%)	28 (56%)

A kedvező változás ellenére két esetben találtam negatív irányú változást; amikor a múltban nem tapasztaltak megkülönböztetést, a jelenben viszont igen. Az egyik esetben 41 éves, falun élő férfi – mint írja – most azért él át megkülönböztetést, mert falujában a cigányság érdekeinek a képviselőjévé választották, s emiatt naponta találkozik az előítéletes magatartással. A másik, megkülönböztetést a múltban nem, csak a jelenben tapasztaló válaszadó 46 éves, nagyvárosban élő diplomás nő, aki hat éve munkanélküli, s úgy véli, ennek cigány származása az oka.

A diploma, a felsőfokú végzettség megszerzését motiváló személyek közül a család, a szülők szerepét emelték ki a legtöbben (56%), őket követték a tanítók, tanárok (23%), és sokan (26%) megemlézték még tanítójukat, tanárukat is a szülők mellett. A munkahely, környezet, barátok elsődleges motiváló szerepét 7% jelölte. A vizsgálatban résztvevők 14%-a senkitől nem kapott segítséget, csak magára számíthatott. Motiváló tényezőként néhányan kiemelték a gimnáziumi közösség és nem cigány diplomás barátaik inspiráló szerepét (3. ábra).

3. ábra. A mintában szereplők továbbtanulását motiváló személyek aránya

A cigány származású első generációs értelmiség szempontjából különös jelentőségű a környezet reagálása. A nem cigány közösség reakciói a válaszadók (n = 45) szerint a következők voltak:

- meglepődnek, csodálkoznak (6) „Jé, hát ilyen is van?”
- örül (6)
- elfogadja (8)
- tiszteletet, elismerést kap környezetétől (12)
- vegyes fogadtatás (5)
- furcsának tartják (1)
- nem jól fogadnak (2)
- irigykednek (3)

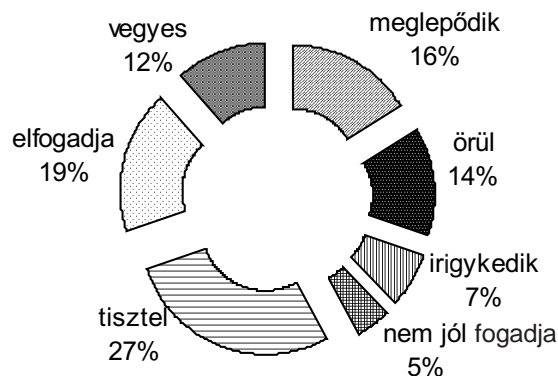
Erre a kérdésre ketten azt válaszolták, hogy nem érdekli őket a környezet reagálása.

A nem cigány környezet reakcióit néhányan bővebben is megfogalmazták:

- „elfogadják a végzettségemet, de a többségnek velem szemben mindig fenntartásai vannak”
- „tisztelnék, de állandóan bizonyítanom kell, ami dühöt vált ki belőlem”
- „tisztelnék, de nem tudnak mit kezdeni vele”
- „tisztelnék, de a szűkebb baráti körbe nem vesznek be”
- „általában elfogadnak, de van, aki azt mondja, jó nekem ott, ahonnan jöttem”
- „a magyaroknak nagyon cigány vagyok”
- „megette őket a guta” (ez a válaszadó ugyanezt írta a cigány környezet fogadtatásához is)

A nem cigány környezet reakcióit mutatja a 4. ábra.

A cigány környezetnek a saját diplomásaival kapcsolatos reakciói nagyon változatosak. Teljesen pozitív választ a válaszadó mintából (n = 44) 30 fő (68%) adott. E pozitív reakciók a következők:

4. ábra. A nem cigány környezet reakciói a diplomás cigány emberrel kapcsolatban

- örülnek (6)
- példakép vagyok, felnéznek rám (5)
- tisztelnek (14)
- természetesnek tartják (3)
- elfogadják (2)

További 9 válaszadó (20%) vegyes fogadtatásról ír: „örülnek, de...”, „büszkéek rám, de...”:

- „már valahogy nem érznek közük valónak, s ez rossz”
- „a szüleim büszkéek rám, de a rokonaim megvetnek, mert »más« lettem”
- „a cigányoknak a tanultságom miatt nem vagyok cigány”
- „van, aki azt mondja, minek ennyit tanulni egy cigány lánynak”
- „örülnek, de van, aki a hátam mögött irigykedik”
- „örül a szűkebb család, de a rokonaim lenéznek: minek kellett ez neked?”
- „örülnek, gratuláltak, de úgy érzem, „kívülálló” lettem”
- „tisztelnek, de néha azt hiszik, már nem tartozom közük, beképzelt vagyok stb., pedig én is roma lány vagyok”

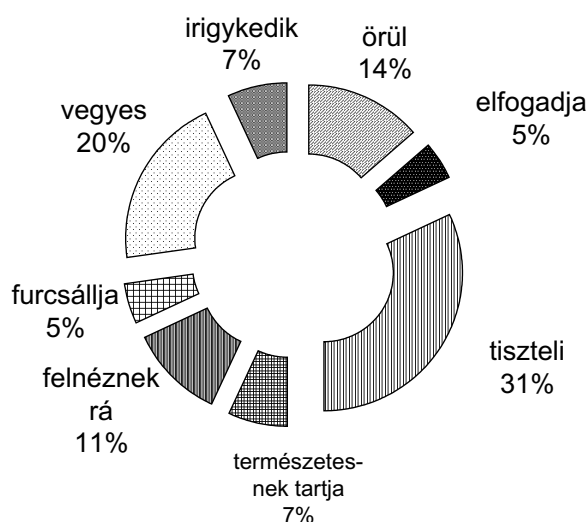
Ketten azt írták, hogy környezetük furcsának tekinti őket:

- „elfogadják, de furcsállják”
- „elfogadják, de nem teljesen értik”.

Egyértelmű negatív hozzáállásról – irigykedésről – három válaszadó írt.

A cigány környezet viszonyát értelmiségivé vált rokonukhoz, ismerősükhöz, családtagjukhoz az 5. ábra mutatja.

Az ábráról leolvasható, hogy a válaszadók szerint a cigány közösség nagy része pozitívan fogadja a felsőfokú végzettségűeket; 68%-uk teljes elfogadást tapasztalt (tisztel, örül, elfogadja, természetesnek tartja, felnéznek rá), 20%-uk vegyes fogadtatást észlel, 5%-ukat furcsának tartják, csak negatív hozzáállást 7%-uk tapasztalt.

5. ábra. A cigány környezet reakciói a cigány diplomás emberrel kapcsolatban

Összehasonlítva a nem cigány és a cigány környezet cigány diplomásokkal kapcsolatos reakcióit, a következő eredményt kapjuk (4. táblázat).

4. táblázat. A nem cigány és a cigány környezet reakciói a cigány származású diplomásokkal kapcsolatban

	A nem cigány környezet reakciói (n = 43)	A cigány környezet reakciói (n = 44)
Pozitív reakció (öröm, tisztelet stb.)	26 (60%)	30 (68%)
Vegyes fogadtatás	5 (12%)	9 (20%)
Értetlenül, furcsán fogadja	7 (16%)	2 (5%)
Negatív reakció (irigykedés, elutasítás)	5 (12%)	3 (7%)

A cigány és a nem cigány környezet túlnyomó többsége pozitívan viszonyul a diplomás cigány emberekhez. Mindkét környezetben vannak irigykedők, elutasító magatartást tanúsítók, s ezek aránya nagyobb a nem cigány közösségben. A nem cigány környezet inkább meglepődik, furcsállja, ha egy cigány ember diplomás lesz, a cigány környezetben viszont magasabb a vegyes fogadtatás aránya, ami a tágabb rokonság elutasító magatartását jelzi.

Az adatok azt mutatják, hogy a többségi társadalom 40%-a, a kisebbség 32%-a még nem tudja teljes örömmel, megbecsüléssel fogadni azokat

az embereket, akik a társadalom pereméről, halmozottan hátrányos helyzetből indulva, igen nagy nehézségek árán, sokszor minimális támogatással eljutottak az értelmiségi rétegbe.

Valószínűleg ez is közrejátszik abban, hogy a megkérdezettek 24%-a (!) válaszolta, hogy diplomája hátrányt jelent az életében.

A diplomássá válás hátrányát a következőképpen fogalmazták meg:

- „nem vesznek fel, mert az alacsonyabb végzettségűeknek kevesebb bért kell fizetni” (50 éves, kisvárosi tanárnő)
- „nem a képzésemnek megfelelő munkát kapok” (53 éves, nagyvárosi pedagógusnő)
- „elszigetelődtem, régen boldogabb voltam, környezetemben nem fogadják szívesen a cigány értelmiségit” (46 éves, nagyvárosi munkanélküli diplomás nő)
- „amíg középfokú végzettségű voltam, addig volt perspektívám, ma nincs” (39 éves, kisvárosi pedagógusnő)
- „a magyarok irigykednek, mert a cigányból „valaki” lett, a cigányok pedig csak a fizikai munkát tekintik munkának, amit én csinálok, azt nem” (55 éves, falusi pedagógusnő)
- „a cigányok kirekesztenek” (29 éves, kisvárosi köztisztviselőnő)
- „annyi, hogy ettől messzebb kerül sz a gyökereidtől (szokások, hagyományok, kultúra). Nehéz a romák köréből barátokat, társat találni. »Valami között« vagyunk.” (27 éves, fővárosi intézményvezető nő)
- „nem becsülik meg ma a tudást” (47 éves, falusi üzem-mérnök férfi)

A kérdőívben mérni kívántam a válaszadók elégedettségi szintjének az alakulását a felsőfokú tanulmányok végzésének az idejétől a jelen állapotig. A mérésre 7 fokú skálát használtam. A jelenlegi elégedettségi átlag értéke 5, de a kérdőíveket egyenként átvizsgálva a válaszadók elégedettsége között óriási különbségek vannak.

Elemeztem a legelégedettebb (7-es) és a legalacsonyabb (1-es) minősítést adók adatait 13 paraméter alapján (nem, életkor, lakóhely, munkahelyi kapcsolat, jelenben tapasztalt hátrányos megkülönböztetés, baráti kapcsolatok, civil szervezeti tagság, küldetéstudat, életcél, társas támogatottság, jelenlegi foglalkozás). A szubjektív minősítés mellett a Juhász-féle neurózis skála és a Beck-féle depresszió skála objektív minősítését is figyelembe vettem.

Megelégedettnek, boldognak értékelte jelenlegi helyzetét az e kérdésre válaszolók (n = 45) 20%-a, azaz 9 fő. A kilenc egyéni adatot feldolgozva és összevetve azt találtam, hogy az átlagéletkoruk 46 év (ebbe a csoportba került a minta legidősebb, 70 éves válaszadója is); nemi megoszlásuk 5 férfi és 4 nő, lakóhely szerint nincs közöttük jelentős különbség, a

főváros–nagyváros–kisváros–falú megoszlás: 2–2–3–2. Családi állapotukat tekintve egy elvált, s egy fiatal, még egyedülálló van közöttük, a többiek mind házasságban élnek. Foglalkozásukat néhányan nem jelölték, aki feltüntette: nyugdíjas tanárnő, szerkesztő-riporternő, óvónő, református lelkész, intézményigazgató.

Közösnek találtam az elégedett válaszadók körében a következőket:

- egy kivételével mindegyikük tagja valamilyen civil szervezetnek, egyesületnek;
- mindannyian kiterjedt baráti kapcsolatot ápolnak;
- társas, szociális támogatottságuk megfelelő;
- egy kivételével mindannyian érznek küldetéstudatot a cigányság felé, s ennek megfelelően tevékenykednek is;
- munkahelyi kapcsolatukat 57%-uk nagyon jónak, 43%-uk pedig jónak minősítette;
- hátrányos megkülönböztetést jelen helyzetében csak egy személy érez, mióta a cigányság érdekeit hivatalosan képviseli;
- mindegyikük pozitív életcéllal rendelkezik, a Juhász-féle neurózis skála és a Beck-féle depresszió skála mérései alapján mentális egészségük megfelelő.

Boldogtalannak, csalódottnak ítélte jelenlegi állapotát a válaszadók 16%-a, 4 nő és 3 férfi. Családi állapotuk az elégedettek csoportjától jelentősen eltér: mindössze 57%-uk él házasságban, 29%-uk elvált, s 14%-uk egyedülálló. Átlagéletkoruk 42 év. Lakóhely szerinti megoszlást tekintve fővárosban, nagyvárosban él 71%, kisvárosban, falun 29%.

- munkahelyi kapcsolatait 43% jónak, 29% nagyon rossznak, 28% rossznak ítélte;
- jelenleg hátrányos megkülönböztetést 89%-uk tapasztal;
- baráti kapcsolatot többségük ápol, s két személy kivételével tagjai valamilyen civil szervezetnek;
- a szociális támogatottság a válaszadók felénél feltűnően hiányos, annak ellenére, hogy baráti kapcsolataik vannak (nehéz élethelyzetben azonban minimális segítséget jeleztek barátaik részéről);
- ebbe a csoportba került a vizsgált minta egyetlen olyan tagja is, aki sem családi, sem rokonai kapcsolatokat nem ápol;
- küldetéstudattal – igen rossznak ítélte jelenlegi állapotuk ellenére – mindegyikük rendelkezik, s tesz is a cigányság érdekében valamit (érdekképviselő, nyelvoktatás stb.);
- foglalkozást ebben a csoportban is többen nem jelöltek, a válaszadók többsége pedagógus, egy író és egy munkanélküli szerepel még ebben a csoportban;

- a neurózis skála kezelést igénylő neurózist mutat 57%-uknál, a Beck-féle depresszió skála szerint pedig 57%-uknál enyhe, 43%-uknál pedig közepesen súlyos depressziós tünetegyüttes észlelhető.

A múltban a mai helyzetét hasonlóan képzelte el a kérdőívet kitöltők 43%-a, többségük azonban mást várt. A „mást” remélők 78%-a jobb életfeltételekben, munkalehetőségben reménykedett:

- „*azt hittem, hogy a rendszerváltozás után a romák élethelyzete és társadalmi pozíciói javulnak*”
- „*azt hittem, értékelik a tudást és a tapasztalatot, de tévedtem, a becsületesség, tisztesség, tudás nem érték ma az országban*”
- „*jobbna képzeltem, de nem volt értelme tanulni*”
- „*nem számítottam ilyen mértékű előítéletekre*”
- „*nagyobb írói megbecsülést, külföldi megjelenést, díjat vártam volna*”
- „*sok a társadalmi igazságtalanság*”
- „*sokkal előbb szerettem volna odajutni, ahol most vagyok*”
- „*azt gondoltam, hogy nem kell ilyen idős korban is tanulnom azért, hogy úgy-ahogy megéljek*”
- „*azt hittem, szükség lesz a tudásomra*”
- „*nem cigány környezetem valahol még mindig csak a származásomat veszi figyelembe*”

A mintában szereplők 22%-a viszont el sem tudta képzelni, hogy ilyen jól alakul az élete:

- „*az utóbbi évek lehetőségei sokkal nagyobbak, mint azt egy húsz évvel ezelőtti diplomát szerzett álmodhatta volna*”
- „*sokkal rosszabbnak képzeltem el*”
- „*nem tudtam előre, hogy valamikor tanár leszek*”

A segítségvárásról szóló kérdésre a kérdőívet kitöltőknek csupán 75%-a válaszolt (38 fő), s a válaszok azt tükrözték, hogy a többség maga igyekszik megoldani a gondjait.

5. táblázat. A segítségvárás irányultsága

	Senkitől	Nem cigány politikusoktól	Cigány politikusoktól	Munkatárstól	Istentől
Segítségvárás (n = 38)	22 (58%)	7 (18%)	3 (8%)	3 (8%)	3 (8%)

A cigány és a nem cigány politikusok felé megfogalmazott kérések:

- „*a kormányzattól szakmai alapú támogatási rendszert*”
- „*alapítványoktól kutatáshoz anyagi támogatást*”
- „*aktívabb állásfoglalást és iránymutatást*”
- „*hatékonyabb érdekképviseletet, a tudás értékelését*”

- „munkahelyet a vidéki roma értelmiségnek”

Küldetéstudatot saját kisebbsége felé a válaszadók 92%-a érez, ennek megfelelően többféle tevékenységet végeznek. A válaszok között a következők szerepeltek:

- közösségi házban érdekképviselőt vállal;
- közéleti szerep, gyerekek motiválása a tanulásra;
- kutatómunkát végez (latens rasszizmus megnyilvánulása a romák felé);
- pályázatírás, hagyományőrző táncsoport vezetése;
- oktatás, tanítás;
- alapítványi munka;
- nyelvápolás, nyelvoktatás;
- kormányprogramban való részvétel;
- roma kultúra oktatása;
- információadás, pályázatírás;
- táboroztatás;
- életük megírása.

A küldetéstudat megvalósításában nagyon sokan kiemelik a becsületes, jól végzett munkát, amivel példát adnak a többi cigány embernek.

A válaszadók 8%-a nem érez küldetéstudatot a cigányság felé, egyikük erre a kérdésre így válaszolt:

„Én már elváltam a fajtámtól. Teljesen asszimilálódtam a társadalomba. Engem már a szüleim is tudatosan így neveltek. A nyelvet sem tanították meg, velem nem beszéltek cigányul otthon soha” (40 éves, nagyvárosi tanítónő).

A kutatásban résztvevők között végzettség szempontjából felülreprezentáltak a tanítói, tanári végzettségűek (32%), őket követik a művelődésszervezői (11%), majd a szociális munkás, szociálpolitikusi, szociálpedagógusi diplomával rendelkezők. A mintában szerepel fizikus, agrármérnök, mérnök, nyelvész, teológus, hittanár, menedzser, óvónő és jogász végzettségű diplomás is.

Jelenlegi foglalkozásukat tekintve:

- pedagógusként dolgozik 30%,
- igazgató, intézményvezető (elsősorban alapítványok, civil szervezetek vezetői) 16%,
- médiában dolgozik (újságíró, titkár, szerkesztő riporter) 11%,
- munkanélküli 5%,
- egyéb 38% (író, egyetemi oktató, tudományos munkatárs, óvónő, református lelkész, minisztériumi főtanácsos, munkaerőpiaci szakreferens, hitoktató, nyelvtanár, szociális munkás).

A vizsgálati mintában szereplők mentális állapotát négyféle kérdőívvel, illetve skálával mértem.

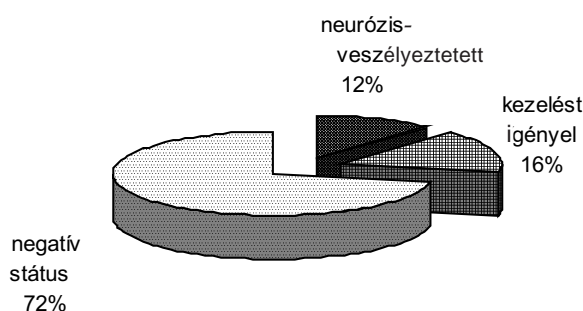
A Crumbaugh & Maholick életcél-kérdőív rövidített változatával mért mentális állapot a válaszadók 15%-ában mutatott életcél hiányt. Az egyéni adatokat megvizsgálva az alábbiakat találtam:

- 71%-uk nő;
- csupán 29% él házasságban, a többiek elváltak vagy egyedülállók;
- átlagéletkoruk 43 év;
- 43%-nak rossz az egészségi állapota (krónikus betegség, magas vérnyomás stb.);
- munkahelyi kapcsolatait 72% jónak, 14% nagyon rossznak ítélte, 14% pedig munkanélküli;
- szociális támogatottságuk – annak ellenére, hogy baráti, családi kapcsolatok fenntartását, ápolását jelezték – 86%-uk esetében igen hiányos (a szociális-támogatás kérdőív a nehéz élethelyzetekben várható segítségére kérdez, a kapcsolatok mélységét jól mutatja);
- 29%-nál kezelést igénylő neurózis észlelhető, Beck-féle depresszió skálával mérve pedig 57%-uknál enyhe, 43%-nál közép súlyos depressziós tünetegyüttes észlelhető.

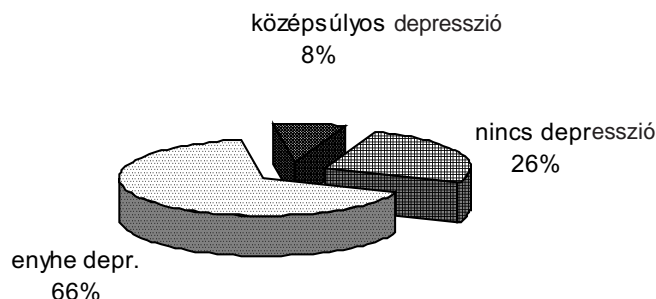
E rossz mentális állapot minden valószínűség szerint több tényezőtől tevődik össze, kialakulásában a házasság és a párkapcsolat nyújtotta védőfunkciók hiánya, a rossz egészségi állapot, a munkanélküliség, a szociális támogató kapcsolatok elégtelen volta egyaránt szerepet játszhat.

A kutatási mintában szereplők 58%-ának a szociális támogatottsága megfelelő, 42%-nak hiányos.

A Juhász-féle neurózis pontozó skálával mérve a válaszadók mentális állapotát ($n = 49$; két válaszadó nem töltötte ki a mentális státust mérő teszteket) az látható, hogy neurózis szempontjából veszélyeztetett (7 pont fölötti értéket mutató) 12%, már kezelést igénylő (10 pont fölötti értéket mutató) 16%. Az összes válaszadó közül tehát 28% neurózis szempontjából érintett (6. ábra).

6. ábra. A mintában szereplők mentális státusa a Juhász-féle neurózis skálával mérve

7. ábra. A mintában szereplők mentális státusa a Beck-féle depresszió skálával mérve

A Beck-féle depresszió skála alapján a vizsgálatban szereplő cigány értelmiségiek mentális státusát a 7. ábra mutatja.

A kapott eredmények szerint a mintában szereplők 66%-a enyhe, 8%-uk pedig középsúlyos depressziós tünetegyüttest mutat.

Összesítve a Juhász-féle neurózis skála és a Beck-féle depresszió skála eredményeit, látható, hogy a cigány értelmiség mintában szereplő tagjainak ($n = 49$) 76%-a nem kielégítő mentális státussal rendelkezik; 37 válaszadónál neurózis és/vagy depressziós tünetegyüttes enyhébb, illetve súlyosabb formája mérhető.

MEGBESZÉLÉS

A külső segítő szerepe

A vizsgálat során kapott eredményeim azt mutatják, hogy

- a válaszadók 56%-a az értelmiségivé váláshoz, a diploma megszerzéséhez a legtöbb motivációt a családtól kapta;
- a válaszadók 23%-a jelezte, hogy a legtöbb motivációt tanítóitól, tanáraitól kapta a továbbtanulásra;
- további 26% a család szerepe mellett fontosnak tartotta kiemelni a pedagógusoktól kapott támogatást, ösztönzést;
- 7%-uk baráti, munkahelyi motiválást tüntetett fel;
- 14% azt írta, hogy senki nem motiválta, magától kezdett el tanulni.

Várakozásaimmal szemben tehát a külső motiváló erő (30%) mellett a család ösztönző ereje a meghatározóbb, jelentősebb (56%). Ez az eredmény azért is különösen figyelemre méltó, mert mindössze két személy jelezte, hogy felmenői között diplomás rokon van (mindkét esetben az apa). Úgy tűnik tehát, hogy a cigány családok, cigány szülők egy része (sokszor dacolva a rokonok értetlen, elítélő megnyilvánulásaival) felismer-

ték a diplomaszerezés fontosságát, s egyre inkább ösztönzik, támogatják gyermekeiket a továbbtanulásban. Ugyanakkor nagy szerepük van a pedagógusoknak is, hisz a válaszadók csaknem fele (23% elsődlegesen, 26% másodlagosan) kiemelte őket.

A diploma ára

Vizsgálatom megkezdése előtt feltételeztem, hogy az értelmiségivé válásért a cigány embereknek – a hátrányos indulás, a többségi társadalom előítéletes magatartása, az elsőgenerációs nehézségek, a cigány értelmiségi minta hiánya, a társadalom „diplomás-telítettsége” miatt – súlyos árat kell fizetni, a kialakuló mentális állapotváltozások mérhetőek lesznek.

A mentális állapot mérésére a már ismertetett skálákat, kérdőíveket használtam. Az eredmények azt mutatják, hogy a mintában szereplő cigány értelmiség

- 76%-a nem kielégítő mentális státusú;
- 28%-a neurózis szempontjából érintett (12% veszélyeztetett, 16% kezelést igényel);
- 66% enyhe depressziós tünetegyüttest mutat, 8% közepes súlyos tünetegyüttestől szenved (vitális kimerültség, alvászavar, döntési nehézség, önhibáztatás, elégedetlenség, kilátástalanság stb.).

A nem megfelelő mentális állapot mellett a már manifestálódott tünetek, betegségek is mutatják e populáció egészségesnek egyáltalán nem mondható állapotát; 39%-nál kimutatható betegség (magas vérnyomás, vércukor-problémák, gyomortünetek, krónikus megbetegedések), melyek közül egyes megbetegedések (pl. a magas vérnyomás, gyomortünetek) talán kapcsolatban állhatnak a nagyfokú pszichés megterheléssel, stresszel, túlkompenzálással, elfojtással. A dohányzás – mint stresszkezelő magatartási mód – magas előfordulási aránya (40%, ezen belül 20% erős dohányos) szintén utal a vizsgálatban résztvevők feszültségeire.

A kapott eredmények igazolták hipotézisemet: az értelmiségi státus eléréséért a cigány embereknek nagy árat kell fizetniük.

A lakóhely és a szociális védőháló, támogatottság alakulása

Feltételezésemnek megfelelően a diplomásoknak csak kisebb része (35%) marad szülőhelyén, többségük (65%) elköltözik. Az elköltözők 40%-a szülőhelyétől messze telepszik le.

A kutatásomban szereplők szociális támogatottsága 57%-ban megfelelő, 43%-nál hiányos. Elemezve a szülőhelyen maradók, illetve a szülőhelyről elköltözők szociális támogatottságát, a 6. táblázatban szereplő adatokat kaptam.

A táblázat jól mutatja, hogy a szülőhelyükön élők körében jóval nagyobb mértékű a szociális támogatottság, mint az elköltözők között. Elgondolkodtató azonban, hogy az otthon maradottak körében is 22%-os a támogatottság hiánya. Vajon a tradicionális családszerkezet felbomlása következtében kialakuló hiányt mutatja ez az adat? Biztató azonban, hogy a szülőhelyükről elköltözők 45%-a új lakóhelyén megfelelő szociális támogató rendszert, közösséget talált, illetve épített ki.

6. táblázat. A szociális támogatottság és a szülőhelytől való távolság kapcsolata

Szülőhelytől való távolság	Szociális támogatottság megfelelő	Szociális támogatottság hiányos
Nincs távolság (n = 18)	14 (78%)	4 (22%)
Elköltözött (n = 33)	15 (45%)	18 (55%)
Összesen (n = 51)	29 (57%)	22 (43%)

A társas támogatottság mértékének hatása a mentális állapotra

Feltevésemet részben már alátámasztja az elégedettség és az elégedetlenség összetevőinek vizsgálata:

- a jelenlegi helyzetük alapján önmagukat elégedettnek nyilvánítok (n = 9) mindegyike kiterjedt baráti kapcsolatokat, jó társas, szociális támogatottságot jelzett, általában házasságban élnek, és mentális állapotuk mért mutatói is kiegyensúlyozott, egészséges státust mutatnak;
- a jelenlegi helyzetüket boldogtalannak, csalódottnak minősítők (n = 7) felénél feltűnően hiányzik a szociális támogatottság, jelentős részük elvált, illetve egyedülálló.

Összevetve a mintába került személyek társas támogatottságát saját mentális állapotukkal azt tapasztaltam, hogy a hiányos társas támogatottsággal rendelkezők mindegyikének rossz a mentális státusa! Azok körében, akik erre a kérdésre válaszoltak (n = 48) 28 esetben megfelelő, 20 esetben pedig hiányos a támogatottság. A korreláció értéke a szociális támogatottság és a neurózis között: 0,42. A megfelelő társas támogatottságot nélkülöző 20 válaszadó esetében a mentális státusra vonatkozóan az alábbi eredményeket találtam:

- enyhe depresszió: 17 fő (85%),
- közép súlyos depresszió: 3 fő (15%),
- neurózis veszélye: 3 fő (15%),
- kezelésre szoruló neurózis: 7 fő (35%).

Hipotézisem a vártnál nagyobb mértékben igazolódott: a társas támogatottsággal nem rendelkezőknél minden esetben kimutatható a depressziós tünetegyüttes enyhébb vagy súlyosabb formája és/vagy a neurózis veszélye, illetve kezelésre szoruló neurózis.

A civil szervezetekben, egyesületekben, alapítványokban történő tevékenykedés énvédő szerepe

Feltevésemet látszólag igazolják a magukat elégedettnek minősítők adatai: egy kivételével mindegyikük dolgozik valamilyen civil, elsősorban a cigányság köré szerveződött egyesületben, alapítványban. A korrektebb kép érdekében azonban még összehasonlítottam a mentálisan jobb, illetve a mentálisan rosszabb státust mutatók civil szervezetben történő elköteleződését. A kérdőívet kitöltők 70%-a jelezte, hogy tagja valamilyen civil szervezetnek, azaz a mentálisan rosszabb státussal rendelkezők nagy része is részt vesz civil munkában (de legalábbis tagja ilyen szervezetnek). A civil szervezetek védő hatására vonatkozó feltevéselem tehát nem nyert igazolást.

A nyitott kérdésekre adott válaszok

A visszakapott kérdőívek csak részben igazolták várakozásomat. A válaszadóknak csaknem a fele (43%) ugyanis tömondatokban, röviden, egy-egy szóval válaszolva, kérdéseket kihagyva töltötte ki a kérdőívet. Olyan eset is volt, amikor megkértek, én foglaltam mondatba, találjam meg a megfelelő kifejezést arra, amit körülírva elmondanak nekem.

Elgondolkodva ezeken az eseteken és a sok tömondatos válaszon, arra a következtetésre jutottam, hogy az elfojtás, az erős kontroll egyfajta megnyilvánulásával állok szemben. Hasonló következtetéseket találtam Mendi Rózsa kutatásában (Mendi 1999), aki felsőoktatásban tanuló cigány fiatalok személyiségjegyeit vizsgálva azt tapasztalta, hogy az értelmiségivé válás útján e fiataloknak meg kellett tanulniuk nagyon erősen kontrollálni mind negatív, mind pozitív érzelmeiket.

ÖSSZEGZÉS

A magyarországi cigányság helyzetének és mentális állapotának felmérésére irányuló kutatásomat 2004 tavaszán végeztem, „hólabda-módszerrel”. Így jutottam el a vizsgálatban szereplő 51 értelmiségi, azaz diplomával rendelkező cigány emberhez. A kutatás megkezdése előtt hét hipotézist állítottam fel. A vizsgálatot befejezve, a kapott eredményeket megvizsgálva az alábbi megállapításokat tudom tenni:

- a kutatásomban szereplők – két személy kivételével – első generációs értelmiségiek;
- az első diploma megszerzéséhez – a nem cigány diplomásoktól eltérően – gyakran „kanyargós út” vezetett, mintámban nem ritka a középkorú diplomaszerző;
- a vizsgálatban résztvevők átlagos szomatikus és mentális állapota nem kielégítő: 39% szomatikus betegségektől szenved, 76%-uk mentális státusa rossz, a korreláció értéke az egészségi állapot és a mentális státus között: 0,46;
- a káros szenvedélyek közül a dohányzás előfordulása – az országos átlaghoz hasonlóan – kiemelkedően magas (49%);
- a mintában szereplők családi kapcsolatai intenzívek, viszont a rokoni háló gyengülni látszik, 37% egyáltalán nem tart kapcsolatot a rokonaival;
- úgy tűnik, hogy a cigányság körében a civil szerveződés igen aktív, a válaszadók 70%-a tagja valamilyen egyesületnek, alapítványnak;
- a kutatásban résztvevők válaszai alapján a többségi társadalomban az előítéletes magatartás terén némi javulás látható, hiszen a múltban a mintában szereplők 61%-a élt át hátrányos megkülönböztetést, ma ugyanezt „csak” 44% tapasztalja;
- a kutatás eredménye azt mutatja, hogy mind a cigány, mind a nem cigány közösség többsége tisztelettel, megbecsüléssel fogadja a vizsgálatban szereplő diplomás cigány embereket (68%, 60%);
- a tanult cigány ember sok esetben (32%) tapasztal elutasítást, kirekesztést saját cigány környezete részéről is.

Kutatásomat lezárva úgy látom, hogy a mai cigány értelmiség, társadalmunk e keskeny, formálódó rétege igen sérülékeny, a többségi társadalom támogatását igényli. A támogatás azonban nem elsősorban segílyeket, a pozitív diszkrimináció gyakran megalázó formáit jelenti, hanem lehetőséget a tanuláshoz, munkához, az egészséges élethez, a megfelelő életkörülményekhez. Elismerését, becsülését annak a munkának, amivel a társadalom pereméről e réteg tagjai az áhított értelmiségi pályára léptek, hogy ne maradjon válasz nélkül a kisebbség kérése: *„Sokan várjuk a kapun kívül, hogy bizalmatok rézkrajcárjaival megajándékozzatok”* (Bari Károly).

Irodalom

- Bari K. (1971): Azt hiszitek. In Bari Károly: *Holtak arca fölé*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Hermann A. (1895): A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigány összeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új Folyam, IX. kötet, Budapest.
- Juhász P., Kopp M., Veér A. (1978): Módszer a neurózis szűrővizsgálatához. *Ideggyógyászati Szemle*, 31: 292–299.
- Kardos I. (1992): Az értelmiség fogalma. In Fónai M.: *Értelmiség, értelmiségi funkciók és szerepek*. Kandidátusi értekezés, Nyíregyháza, 1995.
- Kemény I. (szerk.) (2000): *A magyarországi romák*. Press Publica, Budapest.
- Kopp M., Skrabski Á. (1995): *Alkalmazott magatartástudomány*. Corvinus Kiadó, Budapest.
- Liskó I. (2000): Társadalmi esélyek és iskola. *Új Pedagógiai Szemle*, 1: 59–63.
- Mendi R. (1999): *Felsőoktatásban tanuló roma fiatalok pályaszocializációs és személyiségvizsgálata*. Bölcsészkar szakdolgozat, ELTE Pszichológiai Intézet.
- Sárosi B. (1971): *Cigányzene*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Skrabski Á., Kopp M., Rózsa S., Réthelyi J. (2004): A koherencia mint a lelki és testi egészség alapvető meghatározója a mai magyar társadalomban. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 5 (1): 7–25.
- Zsuppán A. (2003): Első generáció. *Magyar Narancs*, XV. évf. 20., Oktatási melléklet, 2–4.

SZ. KÁRMÁN, JUDIT

SAR SI VON?*

THE MENTAL STATUS OF THE INTELLECTUAL OF HUNGARIAN GYPSIES IN THE LIGHT OF A NOT-REPRESENTATIVE SURVEY

In the last decades the Hungarian gypsies have become more and more self-confident. Since the political change more and more young and less young gipsy-born people are learning in higher education. In contrast with the members of the majority community, their ways were significantly bumpy and essentially longer to get a degree. In my study I searched the possibilities of this stigmatized, minority people for the ascension to the intellectual existence and what price they have to pay for it. I researched who stimulated them to learn, what the reaction of their gipsy and non-gipsy environment to their rise was and whether the attitude of the majority community had changed towards them. Whether they had detached and in what extent they had detached from their roots, whether the traditional, family maintaining contact method still works? I measured their sociological and mental status with questionnaires built up by myself from closed and opened questions. I also used questionnaires which are used in Hungarian and international researches as well.

Keywords: gypsy minority, majority community, intellectual, mental status

* How are they? (in gipsy)